

## ЎҚУВЧИЛАРНИНГ НУТҚИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШГА ДОИР ИНТЕРАКТИВ МЕТОДЛАР

Олимжон Ешимбетов

Тошкент гуманитар фанлар университети ўқитувчиси педагогика фанлари бўйича  
фалсафа фанлари доктори PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8118972>

**Аннотация.** Ўқувчиларнинг нутқий компетенцияларини самарадорлигини оширишга доир интерактив методлар, она тили дарсларида ўқувчиларнинг нутқий компетенцияларини ривожлантириш методикаси коммуникатив, интегратив, креатив нутқий билим ва кўникмаларни ҳосил қилиш, баён этиш услублари имкониятларидан таълим жараёнида оғзаки ва ёзма нутқининг ўсиш кўрсаткичини аниқлаш асосида такомиллаштириш.

**Калим сўзлар:** Нутқ, матн, оғзаки нутқ, ёзма нутқ, нутқ одоби, сўзлашув услуби, шакл, фикрлаш, билим, кўникма, малака, бадиий матн, интерактив метод.

### INTERACTIVE METHODS TO IMPROVE THE EFFECTIVENESS OF STUDENT SPEECH COMPETENCIES

**Abstract.** Interactive methods for improving the effectiveness of speech competencies of students, methodology for developing speech competencies of students in native language lessons improving on the basis of determining the growth rate of oral and written speech in the educational process from the possibilities of communicative, integrative, creative speech knowledge and skills generation, methods of statement.

**Keywords:** Speech, text, oral speech, written speech, speech etiquette, colloquial style, form, thinking, knowledge, skills, competence, artistic text, interactive method.

### ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕЧЕВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ

**Аннотация.** Интерактивные методы повышения эффективности речевых компетенций учащихся, методика развития речевых компетенций учащихся на уроках родного языка совершенствование на основе формирования коммуникативных, интегративных, творческих речевых знаний и умений, определения показателя роста устной и письменной речи в образовательном процессе от возможностей повествовательных стилей.

**Ключевые слова:** Речь, текст, устная речь, письменная речь, речевой этикет, манера речи, форма, мышление, Знания, навыки, компетенции, художественный текст, интерактивный метод.

Ўқувчиларнинг нутқий компетенцияларини ривожлантириш, нутқий кўникмаларни шакллантириш, оғзаки ва ёзма нутқини ривожлантириш ва такомиллаштириб бориш мақсадга мувофиқ. Бунда нутқий компетенцияларини ривожлантиришга йўналтирилган мавзуларни замонавий таълим технологиялари, интерактив методлар, дидактик ўйинлар асосида ташкил қилиш ўз олдимишга қўйган мақсаднинг тугал ечимига эришган бўламиз. “Инновацион педагогик технологиялар воситасида ўқитишни тубдан яхшилаш” каби мезонлари БМТнинг таълим, фан ва маданият масалаларига доир Битимида ҳам долзарб вазифа сифатида белгиланган [1]. Халқаро миқёсдаги ўқитиш жараёнида инновацион

педагогик технологияларга таълим жараёнидаги асосий муаммолардан бири сифатида қаралмоқда.

Таълим тизимини ислоҳ қилишнинг зарурлигини тушуниб етиш, амалиётда таълим муассасаларини инновацион ёндашувларга асосланишни тақозо этмоқда, ўзини яратиш имкони мавжуд инновацион майдонда кўриш ва энг муҳими аниқ янгиликларни ўзлаштиришдан иборат. Бу ҳолат бугунги кунда ўта долзарблиги билан муҳимдир, чунки, ушбу инновацион ёндашувлар таълим муассасаларини яшаш шарт (бевосита ва кўчма маънода ҳам), келажак авлодларнинг билим доирасини мустаҳкамлаб, педагоглар жамоасининг замонавий билим бериш борасидаги мақсадларини амалга оширади. Бу инновацион ёндашувлар тўғридан-тўғри изланувчи педагог ва ўқитувчиларга тегишлидир, чунки таълим муассасаларида инновацион ёндашувга асосланиш ўқувчилар орасида рақобат пайдо бўлишига олиб келади, таълим сифати ва самарадорлиги ошади. Бу жараён эса ўз-ўзидан ўсишга, юксалишга ижобий таъсир қилади.

Таълим тизимида – давлатимиз биринчилардан бўлиб фаол инновацион ҳаракатни бошлади. Маълум босқичда XX аср охирида бундай ҳаракатлар йўлга қўйилган эди. Масалан, А.Г.Ривин ва В.К.Дяченко томонидан ўқитишни жамоавий ўқитиш, Д.Б.Элконин, В.В.Давыдов, Л.В.Занковлар томонидан илгари сурилган ривожлантирувчи инновацион таълим тўғрисидаги қарашлар ўз вақтида маълум аҳамият касб этди. Шу билан бирга бошқа инновацион таълим технологиялари: диалектик ўқитиш усуллари (А.И.Гончарук, В.Л.Зарина), ўқитишнинг индивидуал йўналишли усули (А.А.Ярулов), “Экология ва диалектика” (Л.В.Тарасов), эвристик ўқитиш (А.В.Хуторской) диалог маданияти (В.С.Библер, С.Ю.Курганов), лойиҳали ўз-ўзини рефлексия (Г.П.Шедровитская) ва бошқаларни келтириш мумкин.

Мустақиллик йиллари даврида бир қатор олимлар, жумладан, М.Омилхонова, К.Қосимова, Р.Абдулахатова, А.Ғуломов, Р.Иноғомовалар она тили ўқитиш методикаси соҳасида она тилига ўзларининг фикрлари, таклифлари, тавсиялари билан янгилик олиб кириш борасида изланиш олиб боришган. Кейинги йилларда Р.А.Мавлянова, Н.Х.Рахмонкуловалар томонидан яратилган “Бошланғич таълимда инновация” номли методик қўлланмада инновацион жараёнлар ривожланишининг умумий йўналишлари, ўқитувчининг инновацион фаолияти муаммоларини ижодий имкониятини актуаллаштириш масалалари кенг ёритиб берилган.

Инновацион методлар орқали тил таълими тизимига янгиликлар олиб кириши, дарсларни ташкиллаштириш жараёнидаги турли мақсадлари она тили дарслари мазмунига, метод, усулларига, таълимий ўйинларига, олиб борилган педагогик фаолиятдаги ҳамоҳанглик ҳамда таълим сифатини назорат қилиш ва баҳолаш тизимига, ўқув-методик таъминотига, таълимий, тарбиявий ишлар тузилмасига, ўқувчи ва ўқитувчи ҳамкорлигига жиддий таъсир кўрсатади. Б.Тўхлиев, М.Шамсиева, Т.Зиёдоваларнинг “Ўзбек тили ўқитиш методикаси” қўлланмасида: “Она тили машғулоти нутқ санъатини эгаллаш ва ундан самарали фойдаланиш билим, кўникма ва малакаларни тарбиялайди. Шу жараёнда нутқий маданият шаклланади. Нутқ маданияти ёшларга кундалик оддий саломлашишидан кимга?, нимага?, қачон?, қаерда?, қандай? сўзлашгача бўлган муомала-мулоқот сирларини ўргатади; шарқона одоб-андиша, гўзал кироат санъати қонуниятларини англаб боришда

ҳам катта аҳамият касб этади” [3]- дея эътироф этилгани она тили дарсларида ўқувчиларнинг нутқий компетенциясини ривожлантиришда асослидир.

**“Саводхон”** методи. Бу методнинг шартлари қуйидагилардан иборат: Ўқувчиларга биттадан ёзилган матн тарқатилади. Матнни ўқинг. Берилган матндаги хато ёзилган сўзларни, матнда қатнашган маънодош сўзларни аниқланг, матн мазмунида нутқнинг қандай коммуникатив сифатлари иштирок этган ва матнга қандай ибораларни қўллаш мумкин?

Бадий матн

Муалим ва устос шундай зотки, у инсониятни илим беағи билан зийнатлайди, уларга чиройли ва ёқимли фазилатлар билан чирой ва оро беради, тушунтириш билан фойдасиз нарсалардан одамни холос этади, инсонни ҳақиқий комил инсон даражасига етказиш билан билим ҳазинасини уларнинг қалбларига жойлайди.

Берилган матндан имловий хато ёзилган сўзларни топинг. ”Ўзбек тилининг имло лугати” билан текширинг.

Хато ёзилган сўзлар: муалим- муаллим, устос -устоз, илим-илм, ҳақиқий -ҳақиқий, ҳазина-ҳазина, етказиш-етказиш, холос этади-халос этади.

Матндаги маънодош сўзларни аниқланг ва маънодошлар топинг.

Маънодош сўзлар: инсон, киши,одам, башар

Муаллим, устоз, ўқитувчи

Матнда нутқнинг қайси коммуникатив сифатлари ифодаланган. Нутқнинг софлиги, жўялилиги, мантиқийлиги

Матн мазмунига мос қўлланиладиган иборалар: Игна билан қудуқ қазимок, ипидан игнасиғача.

Ўқувчиларнинг жавоб варақлари текширилгандан кейин ўқитувчи ўқувчилар билан ҳамкорликда хатолар устида ишлайди.

Уйга вазифа. Газета ва журналлардаги мақолаларни ўқиб, кириш сўзи билан биргаликда гапни кўчиринг ва мақолада нималар ёритилганлигини дафтарингизга ёзинг.

**Нутқ услублари устида ишлаш методи.** Ўқувчилар бешта кичик гуруҳга бўлиб олинади ва уларга бешта варақ тарқатилади.Улар бир-бирлари билан ўйланган ҳолда жавобларни ёзиб ёнидаги гуруҳга берадилар.

Сўзлашув услубига оид сўзлар: синчалак, ўжак, кевотти, шоти, спосибо, жолли, виручат қилмок, спекинг қиламиз.

Илмий услубга оид сўзлар: шахси умумлашган гап,киритма, субъектив баҳо ифодаловчи қўшимчалар, морфологик воситалар, ундалма, тиниш белгилар, риторик сўрок гап, ўзлаштира гап.

Бадий услубга оид сўзлар: ватан, кадам ранжида қилмок, боши осмонга етди, қалбим қуёши, волидаи мухтарама, ширин орзу, сабо.

Оммабоп услубга оид сўзлар: мухбир, мамлакат, илғор, республика, сиёсий алоқалар.

Расмий услубга оид сўзлар: аризасига кўра, қолиплаган бирикмалар, қабул қилинсин, тушунтириш хати, оилавий шароитим туфайли, қарор қилинди, кун тартиби

**“Зукколик” ўйини.** Ўқитувчи проектор экранда ёзилган куйидаги сўзлар ўқувчиларга кўрсатади. Чамандаги гул, баҳор фаслидаги меҳнат, сувни эъзозлаш каби бирликлардан фойдаланиб, ўзбек халқ мақолларидан намуналар келтиринг.

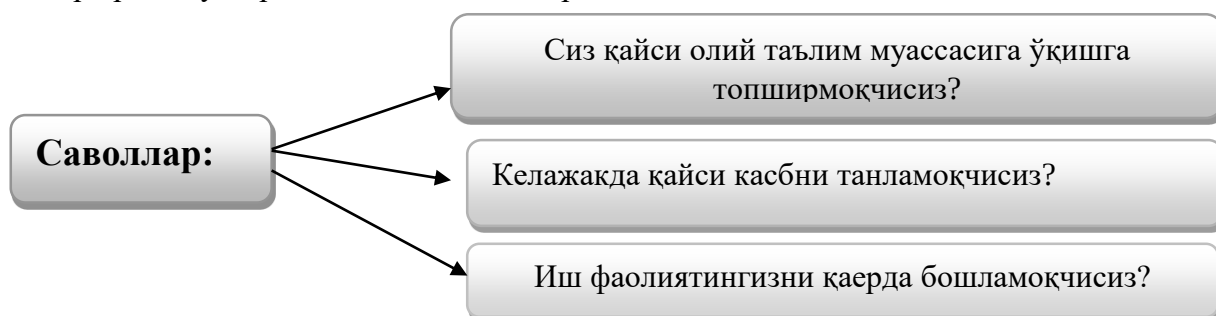
1. Сувга тупурма, сувсиз қоласан. 2. Дарё сувини баҳор тоширади,

Одам қадрини меҳнат оширади.

3. Булбул чаманни севар, Одам - ватанни

“Биз – Ватан эгаларимиз” мавзусида ижодий матн тузинг топшириғи берилади ва ўқувчилар билан таҳлил қилинади.

**“Қизиқарли такдимот” ўйини.** Ўқувчилар мустақил равишда келажакда ўз касбини танлаб, ишга кириш учун муассаса ёки ташкилот раҳбарига ариза маълумотномани ёзиб, слайдлар орқали ўзлари намойиш қиладилар.



Бу саволлар иш юритиш ҳужжатларини қай даражада билишини ва расмий матнни тузиш ва ёзиш кўникмаларини аниқлашга ёрдам беради

**“Субъектив муносабат” ўйини.** Ўқувчиларни топшириқ бажариш учун 3 гуруҳга бўлиб олинади ва куйидаги жадвал ўқувчиларга тарқатилади.

**Маъносига изоҳ ўйини.** Бу ўйин шартига кўра синфдаги ўқувчилардан тўртта ўқувчи сўзларнинг маъно кўчиш турлари номи тескари томон билан қўйилган бўлади, уларни танлаб олишади ва мисол келтириб, гаплар тузиб, сўзнинг ўз маъносига ва кўчма маъносига изоҳ берадилар.

Кўчма маъноли сўзлар: *Бобурга шарҳ бермоқ, мунгли куй, гилдиракни юргизмоқ, тирноққа зор, аччиқ сўз, Гулчеҳра, бошида кўтаради, “Юлдузли тунлар”ни олмоқ, ўн бешига тўлмоқ, Бунёдкорда футбол ўйнамоқ, автомобилнинг эшиги, олма арчаётиб қўлини кесиб олмоқ, столнинг оёғи, деворнинг қулоғи, олма гули гул эмас, тақсам чаккамда турмас.*

Бошқа иштирокчи ўқувчилар икки шеърни ёзув тахтасидан ёзиб оладилар ва ўз маъносидаги сўзлар ва кўчма маънодаги сўзлар деб икки устунга сўзларни жойлаштиридилар.

Қалам ушладимми, демак-ўйин бас,

Яйраб очолмайди гул дудоғини

Шундоқ юрак ютиб сўраша олмас,

Хонамда қолдирган кўғирчоғини.

Бурчак-бурчакда жим тортишар бурун,

Билмам қандай ўй-у хаёл ичида

Тузсиз шеърларим деб шириндан ширин

Болаларим юрар оёқ учида.

(М.Юсуф)

Раҳми келиб булутнинг  
Йиғлаб тўкар ёшини,  
Қушлар қочар мажнунтол  
Қўтаради бошини. (Э.Воҳидов)

Энг тўғри ва аниқ жавоб берган ўқувчилар ўқитувчи томонидан рағбатлантирилади. Синфдаги барча ўқувчиларга ушбу топшириқ ёзилган бир варақ қоғоз тарқатилади. Ҳар бир иштирокчи луғат матнида берилган сўзларни топиб ёзишлари лозим. Топшириқ бажариб бўлингандан кейин бир ўқувчи тўлдирилган матннинг тўлиқ шаклини ифодали ўқиб, эшиттиради.

Умуман, замон билан ҳамнафас бўлган юқори синф ўқувчиларида тинглаб тушуниш ёзиш сўзлаш чуқур илмий жиҳатдан асосланган бўлмоғи учун она тили дарсларида нутқни ривожлантирувчи онгини ва дунёқарашини ўстирувчи янгиланган назарий маълумотлар билан бойитиш лозим. Аёнки, юқори синф ўқувчилари муайян информацияни оғзаки равишда ўқиб тинглаб сўзлаб ёзиш функцияси воситасида тингловчига етказар экан, уларнинг грамматик билимлари муайян даражада юқори бўлиши талаб қилинади, нутқ техникасига амал қилиш сўралади. Афсуски, юқори синф ўқувчилари нутқ техникасига амал қилиш даражасида эмас. Улар нутқларида аaaa эее унлиларини чўзиб талаффуз қилишлари, тиниш белгиларига эътибор қилмай гапиришлари учраб турибди. Ўқувчиларнинг сўзлашишида эркин фикр билдириш кўникмаси ва бу кўникма замирида ўйлаб, мулоҳаза қилиб муносабат билдириш, фикрларни хулосалаган ҳолда жамланма хулоса бериш, мазмунли маънога эга бўлган фикрни айтиш, улардаги сўзлаш кўникмасининг тақомили намунасидир.

Сўзлашда ва ёзишда ўзаро мазмун жиҳатдан тобе боғланган сўз бирикмалари тузилган гаплар интонация билан айтилган фикрлар муаммо ечимининг самараси билан боғлиқ.

Шуни айтиш жоизки, таълим воситаларини чуқур ўрганиш муҳим саналади. Жумладан, 10-синф “Она тили” дарслигида ўқувчиларнинг нутқий компетенцияларини тақомиллаштириш борасида бир қанча амалий машқлар берилган. Ушбу топшириқларни бажариш жараёнида ўқувчилар ўзаро фикр алмашади, таниқли тилшунос олимларнинг фикрига ўз муносабатини билдиради, таҳлилий қарашларини шакллантиради. Бу орқали эса нутқнинг коммуникатив сифатлари ривожланишига замин яратилади, ўқувчилар оғзаки ва ёзма нутқининг ривожланиши билан бир қаторда уларда миллатимизга, она тилимизга фахр туйғуси пайдо бўлади. Зеро, йирик тилшунос олим Низомиддин Маҳмудов қайд этганидек: Тилимизнинг софлиги ҳақида қайғуриш шу миллатга мансубликдан, шу муқаддас тимсолга дахлдорликдан ифтихор қиладиган ҳар бир кишининг бурчи. Нафақат мутахассис, балки касб-у коридан қатъи назар, юртнинг ҳар бир фидойи фарзанди тилга эътиборни ёддан чиқармаслиги зарур. Она тили бу – миллатнинг руҳидир [2]. Ўқувчиларни миллатнинг фидойилари сифатида тарбиялаш, уларда сўзлаш маданиятига эга бўлган, ёзма нутқи адабий тил меъёрлари асосида ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади.

## REFERENCES

1. ЮНЕСКО халқаро меъёрий ҳужжатлари //Ўзбекча нашрининг масъул муҳаррири Л.Саидова. –Т.: Адолат, 2004. –Б. -62.

2. Mahmudov N va b. Ona tili: Umumta'lim maktablarining 6- sinfi uchun darslik. – Toshkent: Tasvir, 2017. –208 b
3. Тўхлиев Б., Шамсиева М., Зиёдова Т. Ўзбек тили ўқитиш методикаси. –Т.: Янги аср авлоди, 2006. –314 б.
4. Қурбонова О.Б. 10-11-синф Она тили дарсларида ўқувчиларнинг нуткий компетенцияларини ривожлантириш методикасини такомиллаштириш: Пед. фан. док. (PhD) дисс.... – Тошкент: 2021